

Pavle MIJOVIĆ

ARHITEKTURA PROBLEMA UM – TIJELO

Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet
Zagreb: Glas Koncila

PAVLE MIJOVIĆ

ARHITEKTURA PROBLEMA UM-TIJELO

Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet
Zagreb: Glas Koncila
2018.

Niz: Radovi – 25
Urednik: Pavle Mijović
Recenzenti: Izv. prof. dr. sc. Nenad Malović
Prof. dr. sc. Sulejman Bosto
Lektura: Marija Znika
Korektura: Pavle Mijović
Priprema za tisak: Zoran Buletić
Tisak: CPU Printing company d.o.o., Sarajevo
Naklada: 350 komada
Izdavač: Katolički bogoslovni fakultet Univerziteta u Sarajevu
Suizdavač: Glas Koncila, Kaptol 8, Zagreb
Tel.: 01/4874 315; faks: 4874 319;
e-pošta: prodaja@glas-koncila.hr; www.glas-koncila.hr
Za suizdavača: Ivan Miklenić

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

141.5

MIJOVIĆ, Pavle

Arhitektura problema um-tijelo / Pavle Mijović. -
Sarajevo : Katolički bogoslovni fakultet ; Zagreb : Glas
Koncila, 2018. - 174 str. ; 24 cm. - (Niz Radovi ; 25 /
Katolički bogoslovni fakultet)

Bibliografija: str. 157-169 ; bibliografske i druge
bilješke uz tekst. - Registar.

ISBN 978-9958-747-59-5 (Katolički bogoslovni fakultet)

COBISS.BH-ID 26486534

ISBN: 978-953-241-577-3

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i
sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001010504.

KAZALO

Uvod	5
I. poglavlje	
Filozofija unutar znanstvene revolucije	13
Premisa	15
Teškoća 1. Povijesna	19
Teškoća 2. Paradigmatska	20
Promjene paradigmе: kontekst i teorija	26
Primjer 1. Heliocentrizam vs. geocentrizam	26
Teorijski okvir 1. Matematizacija prirode	32
Primjer 2. Isaac Newton	37
Teorijski okvir 2. Mechanizacija prirode	40
Aristotska tradicija i neoplatonizam	42
Nauk o duši: Aristotel-Toma	46
II. poglavlje	
Problem um-tijelo od Descartesa do Kanta	53
Descartesova filozofija unutar znanstvenog konteksta	55
Teorijski okvir 1. Descartes i matematička kognicija	59
Teorijski okvir 2. Mechanistička fiziologija i objektivizirano tijelo	65
Monizam uma i tijela	70
Spinoza i metoda	70
Spinoza i problem um-tijelo	73
Problem um-tijelo kod Leibniza	76
David Hume o umu i i tijelu	81
Immanuel Kant	84
Kantova epistemologija unutar newtonijanske znanosti	84
Epistemologija reprezentacionalizma	86
Funkcionalizam i um-tijelo	87
III. poglavlje	
Granice matematizacije i fizikalizacije. Hilbert-Gödel-Turing	91
Apstrakcija, dokaz, primjena	93
David Hilbert i epistemološki idea	98
Filozofske implikacije Hilbertova programa	103
Kurt Gödel: teoremi nepotpunosti	105
Gödel o filozofiji	109

PAVLE MIJOVIĆ

Alan Turing. <i>Entscheidungsproblem</i> i Turingov stroj	112
Analogija čovjek stroj. Mogu li strojevi misliti?	119
Morfogeneza: Turingovo nezavršeno djelo i filozofske implikacije	121
IV. poglavlje	
Kategorijalna greška, složena znanost, osoba	127
Kategorijalna greška dualizma i redukcionizma	129
Reprezentacionalizam i informacija	134
Složenost	136
Ljudsko i neljudsko	139
Od objektiviziranog do živog tijela	142
Umjesto alternative: Plessner i Merleau Ponty	143
Ljudska osoba	146
Zaključak	151
Bibliografija	157
Kazalo pojmoveva	171

Uvod

Filozofija je često, unutar dominantnog znanstvenog konteksta, shvaćena u pejorativnom značenju. Atribuira joj se infantilniji i primitivniji pogled na svijet, neprecizan, nejasan, *lutanje pojmovima* i teorijska i praktična nekorisnost. Također, njezin veliki *crimen* je i željena absolutizacija vlastitih postavki koja, u vremenu *slabe misli*, na Vattimovu tragу, teško može biti održiva. Legitim je to pristup, neosporno. Ali, redukcionizam, inherentan ovakvu pogledu na određenu znanstvenu disciplinu, pokazuje deficitarnosti kako na teorijskom, tako i na praktičnom planu. Nije nam namjera ponuditi apologiju filozofije kao takve, niti je željeti, parafrazirajući Kanta, ponovno uzdići na pijedestal znanstvenosti. Intencija nam je gotovo simplicističkih manira i sastoji se u promatranju kako moderna ili novovjekovna (koristimo ih kao sinonime) znanstvena arhitektura utječe na formiranje i reelaboraciju jednog klasičnog filozofskog problema, onoga um-tijelo. No, prije nego što ukažemo na strukturu ovoga rada, potrebno je skicirati u nekoliko koraka sam pristup.

S fenomenom novovjekovne znanosti, znanstvenim revolucijama najšireg tipa i njihovim nebrojivim tehnološkim implikacijama i sam znanstveni diskurs je doživio promjene. Kriterij istinitosti znanstvenog diskursa iz epistemološke perspektive modelirao se u odnosu na aksiomatske postavke perjanica novovjekovne znanosti, matematike i fizike. To je naprsto činjenica u odnosu na koju ni jedan filozofski diskurs ne smije apstrahirati. Tako ni naš pristup ne postupa drukčije, već prihvata u određenoj mjeri, nazovimo ih, temeljne postavke znanstvene misli unutar određenog povjesnog trenutka i pokušava ih kritički obraditi, ukazati na njihove (ne)potpunosti.

PAVLE MIJOVIĆ

Ako filozofski želimo utemeljiti ovu našu metodološku opciju, red je spomenuti načelo milosrđa (*principle of charity*). Prema Donaldu Davidsonu interpretacija nečijih iskaza (a filozofska analiza to i jest) trebala bi se kretati u smjeru da „maksimiziramo smisao riječi i misli drugih, prilikom interpretiranja, na način da optimiziramo sporazumijevanje“.¹ Davidson *princip milosrđa* ne shvaća samo kao fakultativnu metodološku opciju, već kao preduvjet elaboracije bilo koje teorije. Principom milosrđa povećava se mogućnost znanstvene komunikacije.²

Upravo je to naša metodološka pretpostavka i želja – povećati mogućnost komunikacije s drugima teoretskim modelima. Prednost takve metodologije, kojoj se može ponekad oponirati relativiziranje svega, leži u činjenici da poštujemo različite teorijske konstrukte i da naša interpretacija istih ne teži koloniziranju navedenih autora našim idejama, već približavanju njihovoj izvornoj misli. Neka je to vrsta logike otkrića.

Jedna od sastavnica koja često krasi svaku disciplinu koja pretendira biti znanstvena poprilična je doza autoreferencijalnosti. Naime, sasvim je očekivano i opravdano kako se svaka znanstvena disciplina služi limitiranim konceptima, točno određenim materijalnim i formalnim objektom, robustnom metodologijom i masivnom epistemološkom konstrukcijom. Navedena specijaliziranost, posebice njezina tehnička aplikabilnost (primjerice doktor opće prakse – specijalist), neupitno su korisne stvari. Ali, epistemološki gledano, autoreferencijalni znanstveni okvir popraćen visokim stupnjem specijaliziranosti susreće i određene nepotpunosti. José Ortega y Gasset uvodi sintagmu, neologizam, *barbarizam specijaliziranosti* (*la barbarie del especialismo*) kojom etiketira spomenute nepotpunosti. Barbarizam je jezična jedinica te upućuje, neutralno ga interpretiramo, na nemogućnost komunikacije između aktera x i y. Jezik znanstvenih disciplina, često inkomenzurabilan

¹ Donald DAVIDSON, „On the Very Idea of a Conceptual Scheme“, *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association* 47 (1973.-1974.), 19. Donosimo i izvornik kako bi se uvidom u izvornik mogao, po potrebi, korigirati naš prijevod. „We make maximum sense of the words and thoughts of others when we interpret in a way that optimizes agreement.“ Iako se engleska riječ *agreement* u ovom slučaju može prevoditi kao slaganje, suglasnost, sloga, podudaranje, odabrali smo riječ *sporazumijevanje*, zbog očitih komunikacijskih implikacija.

² Usp.: Donald DAVIDSON, „On the Very Idea of a Conceptual Scheme“, 19.

ARHITEKTURA PROBLEMA UM-TIJELO

između sebe, onemogućuje smislenu komunikaciju. Specijalizam, koji španjolski filozof secira u *Pobunama masa*, ukazuje na opasnost od znanstvene konfinacije unutar jednog suženog polja koje dovodi do gubitka cjelovite interpretacije određenih fenomena.³

Iako je specijaliziranost omogućila napredak eksperimentalnih znanosti, Ortega y Gasset smatra kako se znanost približava sljedećoj etapi u kojoj neće moći napredovati sama za sebe, osim ako se ne utemelji na novim duljim paradigmama.⁴ Novu paradigmu Ortega y Gasset vidi u unifikaciji koja povezuje najšire regije totalnog znanja. Epistemološki gledano, unifikacija znanja se prevodi u neku od varijacija na temu interdisciplinarnog, transdisciplinarnog ili multidisciplinarnog pristupa.

No, problem uma i tijela je toliko voluminozno i ekstenzivno obrađivan da se čini, pomalo defetistički, kako se o navedenom objektivno ne može izreći *nihil novi*. Iako bi prilikom odgovaranja na to, često bolno, samopromišljanje, trebalo prvo definirati pojmove novine, doprinosa i ostalih sastavnica svakog znanstvenog rada, ipak ćemo izložiti našu misaonu vodilju prilikom pisanja ovoga rada.⁵

Svaka povijesna epoha posjeduje nekoliko referentnih događaja koji djeluju determinirajuće na čitavu zbilju. Intencija ovog rada je promatrati jedan globalni fenomen (epistemološke implikacije iz Znanstvene revolucije) unutar određenog vremenskog okvira (od Descartesa do Kanta) iz perspektive određenog filozofskog problema (problem um-tijelo).

Prva teza ovoga rada je kako novovjekovni znanstveni kanon, teorijski utemeljen i elaboriran, uz mnoštvo tehnoloških implikacija redefinira svakoliku znanstvenu metodologiju. Namjera nam je skicirati kon-

³ Usp.: José ORTEGA Y GASSET, *The Revolt of the Masses* (Norton, 1952.), 107-112.

⁴ Usp.: José ORTEGA Y GASSET, *The Revolt of the Masses*, 112.

⁵ Problem um-tijelo bio je uži objekt istraživanja autora ovog djela za vrijeme specijalističkih studija iz filozofije na Papinskom lateranskom sveučilištu u Rimu, kako za vrijeme magisterija, tako i doktorata. U ovu knjigu konfluira jedan dio istraživanja s navedenog studija, u dijelu drugoga i trećem poglavljju, no temeljito revidiran i redefiniran. Također, potrebno je spomenuti i, nazovimo je, usmenu predaju, koja oblikuje svakog istraživača, a koju također baštinimo iz studijskog perioda. Nju dugujemo posebice profesoru Gianfrancu Bastiju. Prilikom svake reminiscencije na određene akademske epizode, potrebno je uputiti i zahvalu navedenom Sveučilištu na stipendiranju tijekom studija.

PAVLE MIJOVIĆ

tekst, znanstveno-filozofski, u kojemu se imala razviti moderna filozofija. Kontekst ne predstavlja ništa drugo već cjelinu, sveobuhvatnog karaktera, koji djeluje determinirajuće i na filozofsku refleksiju, nudeći, riječima Quinea, optimalno, dakle najbolje znanje dostupno u određenom trenutku. Moderna znanost sinonim je tog optimalnog ili najboljeg znanja. Jednostavnom logikom određene elemente ili veće cjeline tog znanja moderni filozofi inkorporiraju u svoje filozofske sustave. Upravo to, nazovimo ga parafrazirajući Hegela, *lukavstvo optimalnog znanja*, koje je u određenom trenutku predstavljalo vrhunski znanstveni doseg, u nekom drugom trenutku odražava granice istog. Znanje, ili preciznije ideal znanstvenog znanja, koje se profiliralo u modernoj filozofiji temporalno je određeno. Posjeduje rok trajanja, validno je unutar određenog vremenskog okvira.

Ako ovako portretirani znanstveni standard primijenimo na određene fenomene, koji su nekada bili objekt filozofskog promišljanja, navedeno uvjetuje redefiniciju samog problema, inovira pristup i donosi neku vrstu zaključka. Filozofski problem koji je objekt našeg istraživanja problem je uma i tijela (*Mind-Body Problem*). Suvremeni pristup navedenoj problematici uvjetovan je ponajviše pripadnosti određenim filozофским školama (recimo analitičkoj filozofiji, fenomenologiji, kognitivnim neuroznanostima i sl.). Kao takav legitiman je i predstavlja u većoj ili manjoj mjeri konstruktivan doprinos raspravi i demistifikaciji problema um-tijelo. Naš pristup je ponešto drukčiji.

Prva hipoteza koju možemo iznijeti vezana uz problem um-tijelo jest ona da on nastaje kada se postulirano čovjekovo jedinstvo jednostavno dijeli na dvije komponente, filozofski će biti riječ o dvije supstancije, no terminologija i nije pretjerano važna, a sve to zbog prihvatanja matematizacije i fizikalizacije kao ultimativnog znanstvenog kanona. Problem um-tijelo je, prema nama, posljedica navedenog, te se stoga naša refleksija usmjerava u analizu znanstvene arhitekture koja je i generirala sam problem. Znanstvena arhitektura moderne znanosti bit će prikazana ponajviše iz perspektive paradigmatičnosti matematizacije i fizikalizacije znanosti na sveukupni znanstveni kanon.

Termin *paradigma tehnički* je pojam koji se ponajviše profilirao u djelima Thomasa Kuhna iako je već implicitno prisutan i u djelima Georges-a Canguilhem-a i Gastona Bachelarda iz perspektive filozofije znanosti

ARHITEKTURA PROBLEMA UM-TIJELO

te kod Quinea u smislu konceptualnih shema. Paradigme su prema Kuhnu, a to mišljenje i mi dijelimo, u temeljima *normalne* znanosti u jednom određenom povjesnom trenutku. Iako će sam Kuhn priznati kasnije kako paradigma predstavlja ponajviše filozofski aspekt njegove knjige, ali da je sama elaboracija *badly confused*. Pojmovna zbrka, višežnačnost same riječi paradigma i ostale teorijske neodređenosti nisu prepreka korištenju navedenog u smislu određenog metodološkog okvira. Povjesni primjeri mogu pomoći u razjašnjavanju, stoga u prvom dijelu rada analiziramo odnos dvije paradigmе, one geocentrične i heliocentrične. Povjesne epizode koje ćemo iznijeti (primjerice Galileo i Newton) imaju propedeutsku funkciju. One pokazuju kako je proces promjene paradigmе često tektonski proces uz mnoštvo turbulencija. Ako apstrahiramo od povjesnih epizoda, doći ćemo do epistemoloških implikacija koje pokazuju kako znanstveni standard posjeduje određenu normirajuću funkciju mnogih kako filozofskih problema, a tako i onih svakodnevnih.

Matematizacija i fizikalizacija prirode vođene su izraženom željom za sigurnošću, za korisnošću moderne znanosti. Znanost mora apstrahirati od partikularnosti, promjenljivosti te mora producirati nešto korisno, moćno, jasno, teorijski u obliku zakona, praktično u obliku tehničkih iznašašća. Filozofska domena se time polako udaljava iz konteksta znanstvenog svijeta, a na filozofske probleme aplicira se često reduktionistička komponenta moderne znanosti koja dovodi do dualizama najšire vrste. Bavljenje samo fenomenološkom dimenzijom, objektom moderne znanosti, sužava domenu pristupa stvarnosti. Unutar navedenog konteksta filozofske elaboracije primjerice duše, života, svijeta, gube znanstvenu važnost, postaju opsoletne i zastarjele. I modifiraju se.

Drugo poglavlje donosi filozofsku analizu problema um-tijelo u modernoj filozofiji. Descartesov dualizam je početna točka elaboracije. Naša je teza kako je dualizam naprsto posljedica znanstvene metodologije onoga vremena. Ako čovjekovo jedinstvo, kao primjerice unutar prethodnih paradigm (Aristotel, Toma Akvinski) nije više održivo pod naletom znanstvene revolucije, onda je optimalno čovjeka pojmiti sastavljenog od dvije komponente, od kojih je jedna ona misleća, domena misli, slobode, humanističkih znanosti, a druga ona tjelesna, unutar ka-

PAVLE MIJOVIĆ

nona moderne fizike, većinom mehanicizma i izvedenih disciplina. No, Descartes, slobodno ili ne, unutar inkvizicijskog konteksta, ističe kako su čovjekove dimenzije ipak povezane.

Navedeni pristup pokazuje određenu teorijsku redukciju i ukazuje na Descartesov naum supstituiranja spekulativne filozofije, zastarjele, novim znanstvenim kanonima. Spinoza pomalo oponira Descartesu, iako je i njegov monizam uma-tijela, omeđen kako samim Descartesom, tako i euklidskim epistemološkim okvirima. Naravno, uz veliku dozu monoteizma koji on pokušava aplicirati na sve. Pa tako i na problem um-tijelo. Spinozin stil obiluje zanimljivim pokušajima pristupa filozofskim problemima. Leibniz, uvodeći sintagmu *preetablirane harmonije*, pokušava teorijski održati jedinstvo samog čovjeka harmonizirajući različite supstancije, teorijski i praktično. Hume, analogno samoj epistemološkoj bazi empirizma, anatomizira ljudski um. Um je shvaćen kao zbroj svojih dijelova, kao *locus* mentalnih reprezentacija i mentalnih kauzacija. Ali i dodaje dozu misterija kada tvrdi kako ne postoji tajnovitije načelo prirode nego ono povezanosti duše i tijela. Kantova filozofija predstavlja vrhunski pokušaj moderne filozofske arhitekture. Kantova filozofija veže znanstveni karakter znanosti uz matematički model, a Newtonovo i newtonijanskoj filozofiji atribuirira paradigmatičnu ekskluzivnost. Descartes je referentna početna točka od koje Kant ne može apstrahirati. Ali je ipak može inovirati temeljnog postavkom vlastite misli koja ističe kako je domena spoznaje ona fenomenološka, dok su stvari po sebi izvan spoznajne domene. Kant je zagovornik ideje monizma koja u određenoj mjeri uklanja Descartesov dualizam, ali ga sekundarno ipak priznaje dopuštajući dualizam njihovih svojstava. Već smo istakli veliku novovjekovnu tradiciju reprezentacionalizma koja na određeni način predstavlja jednu od ključnih koncepcija filozofije u navedenom povijesnom okviru. Iako će kasnije Kant modificirati reprezentacionalizam i funkcionalizam.

Treće poglavlje donosi uvid u temeljne postavke matematičke metode, koja je u novom vijeku postala kriterij znanstvenosti, jasnoće, konzistentnosti i potpunosti. Makar je težila tome. Intencija je secirati samu aksiomatsku metodu u korijenima navedenih fenomena i pokušati ukazati na određene limite nje same. Naravno, ako isti uopće postoje. Postoje li granice matematičke metode, postoji li uopće nešto tako sa-

ARHITEKTURA PROBLEMA UM-TIJELO

vršeno, funkcionalno, univerzalno, a primjenljivo poput matematike? Iako smatramo da matematika upravo zbog navedenog posjeduje poseban znanstveni status, ipak će sami matematičari i logičari (Gödel) pokazati kako je svakoj formalnoj teoriji nepotpunost inherentna. Time je pretenzija apsolutizma matematičke, aksiomske metode matematičkim putem onemogućena. To implicira nepotpunosti znanstvenog okvira koji je dijelom utjecao i na stvaranje problema um-tijelo. Redukcionizam, znanstveno-epistemološki, čini se nije pogodan za interpretaciju složenijih fenomena poput čovjeka.

Četvrto poglavlje kreće od činjenice kako je moderna znanstvena arhitektura, znanstveno gledano, nepotpuna. To analizu usmjerava prema konstataciji kako je dualizam u određenoj mjeri, poštujući sve razloge *pro* za dualizam, kako je i istaknuto, ipak određena vrsta kategorijalne greške. No, greška kategorijalnog reda ili varijacije na temu iste prisutne su i u suvremenim filozofskim elaboracijama te i onim šire društvenima, uzet ćemo za primjer razliku ljudsko i neljudsko.

Donosimo također teorijsku analizu suvremene znanstvene paradigmе, koju bismo mogli svesti pod naziv složene znanosti, suprotne od svakog znanstvenog redukcionizma, pitajući se da li problem um-tijelo egzistira i unutar tog konteksta? No, prije davanja odgovora na navedeno pitanje, slijedi nam, Hegelovim riječima, teškoća koncepta, fenomena i konteksta u kojem problem um-tijelo i nastaje.

Rukopis knjige *Arhitektura problema um-tijelo* doc. dr. sc. Pavla Mijovića predstavlja iznimno zanimljivo i filozofski relevantno kritičko promišljanje problema odnosa uma i tijela, problema koji ulaze u red fundamentalnih filozofskih, znanstvenih, teoloških pa i kulturno-istorijskih pitanja. Pojmovi uma i tijela te problem njihova određenja i odnosa, odnosno, njihova razumijevanja u kompleksnim povjesno-filozofskim i znanstveno-teorijskim kontekstima (kako u dijakronoj tako i u sinkronoj perspektivi naslovnog problema) – u knjizi Pavla Mijovića predmet su vrlo poticajne i pomne analize koju autor naziva „anatomijom problema“, imajući u vidu i (tradicionalnu) povjesno-filozofsku i prirodoznanstvenu evoluciju problema, njegove unutarnju strukturu i dinamiku, posebice u horizontu moderne epohe, odnosno, u vremenu dominacije pozitivno-znanstvene slike svijeta i njezinog scijentističkog dogmatizma.

Prof. dr. sc. Suleiman Bosto

Pavle Mijović knjigom *Arhitektura problema um – tijelo* čitateljstvu nudi izvorno znanstveno djelo na hrvatskom jeziku i predstavlja važan doprinos akademskoj diskusiji o odnosuuma i tijela i to ne samo s gledišta pojedinih elemenata njihova odnosa, nego u smislu distanciranog kritičkog čitanja vremenske i epistemološke geneze toga problema. Autor se ne bavi „sitnicama“ nego u prvi plan stavlja bitne elemente nastanka i razvoja (ne propuštajući ipak navesti one pojedinosti koje su, barem propedeutski, važne za bolje razumijevanje cijeline), a koji se tijekom stoljetnih rasprava nerijetko gube iz vida, što rezultira iscrpljujućim polemikama o dijelovima koji više nemaju nikakve veze s cjelinom. Ovim djelom Mijović ne želi biti i nije polemičan, nego poziva sve sudionike diskursa, a posebno filozofe, da, zbog intelektualne iskrenosti, odvrate pogled od detalja i najprije prepoznaju i prihvate novu platformu diskursa, koja proizlazi iz suvremene paradigmе složene znanosti, te potom na toj novoj podlozi i iz nove perspektive promisle nove mogućnosti filozofske interpretacije.

Izv. prof. dr. sc. Nenad Malović

ISBN 978-953-241-577-3

9 789532 415773